

Recensies

Hulp

Ido de Haan en Joke Hermes

Recensie: Jozef Keulartz, *Van behandeling naar bestraffing. Een inleiding in de sociologie van de hulpverlening*. Boom, Meppel 1987, pp. 176, f 29,50. ISBN 90 6009 7912

In zijn 'Inleiding in de sociologie van de hulpverlening' geeft Jozef Keulartz een overzicht van zes sociologische tradities, die allen het 'steeds fijnmaziger wordend netwerk van mediese, psychiatrische en psychopedagogische instellingen' behandelen. Keulartz' bedoeling is om structureel-functionalisme, symbolies-interaktionisme, konversatieanalyse, civilisatietheorie, poststrukturalisme, en de kritiese theorie, als verschillende perspectieven op deze 'medikaliserings', met elkaar te vergelijken, om "zo wat meer duidelijkheid te scheppen in de discussies over de toekomst van de gezondheidszorg".

Keulartz' *Van bestraffing naar behandeling* heeft dus een tweeledig doel: aan de ene kant een theoretisch overzicht, aan de andere kant een interventie in de discussie over de disciplinerende of juist bevrijdende werking van hulpverlening. Dit dwingt hem zijn verhaal te beginnen met minder geslaagde pogingen om het medikaliseringsproces in kaart te brengen, om te eindigen met het meest veelbelovende perspectief waarin zowel de onderdrukkende als de emancipatoire elementen tot hun recht kunnen komen. Wie eerder wat van Keulartz las, zal dan ook niet verbaasd zijn dat het één na laatste hoofdstuk Foucault, Donzelot en Castel behandelt, maar dat het

laatste hoofdstuk toch gereserveerd is voor de protagonist van de kritiese theorie, Jürgen Habermas.

Volgens Keulartz biedt Habermas' werk de nuanceringsomgeving om te laten zien dat het medikaliseringsproces niet eendimensionaal is, maar gepaard gaat met tegentendenzen. Onderdrukking en bevrijding spelen beiden hun rol. Verzet tegen de toenemende macht van therapeutische professionals moet voornamelijk gelokaliseerd worden in 'zelfhulp- en groepen'. Deze vormen niet, zoals de civilisatietheoreticus De Swaan meent, het vehikel voor een verdergaande protoprofessionalisering, waarmee potentiële cliënten zichzelf van te voren al tot de ideale patiënt omkneden, maar dragen "in belangrijke mate bij aan de 'revitalisering' van de door medikaliserings-, therapie- en agogisering verdrongen expressie- en communicatiemogelijkheden". Op die manier kan zicht worden geboden op een niet-onderdrukkende vorm van zelfverwerkelijking, die, anders dan de poststrukturalisten denken, wel degelijk onderscheiden kan worden van (zelf)disciplinerings.

Wij hebben wat problemen met deze voorstelling van zaken. Weliswaar nuanceert Keulartz het 'veel te rooskleurige zelfbeeld' van de gezondheidsbeweging, maar deze nuanceringsomgeving gaat niet ver genoeg. Volgens Keulartz loopt de gezondheidsbeweging het gevaar dat haar (in wezen goede) alternatieven geïncorporeerd worden in (van buiten af inwerkende) koloniseringsprocessen. Dit onderscheid tussen wezenlijk goede en van zichzelf vervreemde hulpverleningsalternatieven is volgens ons niet houdbaar.

Het probleem zit in de betekenis van het begrip 'hulp'. Zoals Keulartz duidelijk in zijn hoofdstuk over de 'konversatie-analyse' laat zien, zijn de onderdrukkende effecten van een therapie van het maatschappelijk leven voor een deel te verklaren uit de fundamentele asymmetrie tussen degene die hulp vraagt en degene die hulp

zou kunnen geven. Immers, "Hoe kun je iemand onafhankelijkheid bijbrengen in een situatie die gekenmerkt wordt door afhankelijkheid?". Wij zijn er helemaal niet van overtuigd dat deze afhankelijkheidsrelatie doorbroken wordt als professionele hulp vervangen wordt door zelfhulp.

Weliswaar zijn dan de institutionele beperkingen voor een deel weggenomen, en is er niemand meer die op basis van zijn autoriteit als therapeut het gesprek kan manipuleren. Maar deze eenvoudig te herkennen vorm van autoriteit kan in zelfhulpgroepen overgaan in veel minder duidelijk herkenbare machtsongelijkheden, die voor hulpbehoevenden nog veel moeilijker te doorschouwen zijn. Keulartz gaat aan dit probleem voorbij. Hij is van mening dat de onderdrukken- de werking van (zelf)hulpverlening blootgelegd kan worden door van het perspectief van de deelnemers in de (zelf)hulpverlening over te stappen naar dat van de waarnemer, vanwaaruit het inwerken van maatschappelijke ongelijkheden op de setting van de hulpverlening kan worden bekritiseerd. Habermas moet het gewenste theoretische instrumentarium leveren om deze overgang van het perspectief van de deelnemer naar dat van de waarnemer mogelijk te maken.

Wij willen niet in twijfel trekken dat Habermas het hiervoor benodigde gereedschap kan leveren. Wij zijn alleen bang dat het niet geschikt is voor de operatie die Keulartz succesvol hoopt uit te voeren. Het probleem is namelijk dat in de relatie tussen hulpbehoevende en hulpverlenende al heen en weer wordt gesprongen tussen de kommunikatieve houding van de deelnemer en de objectiverende houding van de waarnemer (zie 'Habermas en Foucault ter beschikking gesteld', *Krisis* no. 27). Zolang er sprake is van machtsongelijkheid, en dat is o.i. altijd het geval als iemand om hulp vraagt, gaat de overgang van het ene per-

spektief naar het andere gepaard met onbekritiseerbare vooronderstellingen. Dat betekent dat van buiten af misschien wel getoond kan worden dat een bepaalde vorm van hulpverlening disciplinerend werkt. Maar op het moment dat dit inzicht als bijdrage in de discussie met iemand die hulp behoeft (en dus afhankelijk is) wordt ingebracht, spelen vooronderstellingen mee die door de afhankelijke partij moeilijk ter discussie gesteld kunnen worden.

Een goed voorbeeld van dit probleem is in het boek te vinden: stel, er is een vrouw met pleinvrees, die door een therapeut een individualiserende interpretatie van haar probleem opgedrongen krijgt. Een kritikus zou vanuit het perspectief van de waarnemer, met het werk van de civilisatie-theoretikus De Swaan in de hand, kunnen betogen dat dit geen individuele psychopathologie is. De oorzaak van haar pleinvrees moet op maatschappelijk nivo worden gezocht, in de overgang van een bevels- naar een onderhandelingshuishouding: "Zo leidt bijvoorbeeld het wegvallen van allerlei uitgaansbeperkingen, die kenmerkend zijn voor de vroeg-negentiende-eeuwse bevelshuishouding, bij een aantal vrouwen tot uitgaansangsten, agorafobie of straatvrees" (p. 83). Deze kritikus intervenueert vervolgens in de hulpverleningssituatie. Zijn inbreng als deelnemer zal er dan uit bestaan dat deze vrouw geen individuele ziekte moet worden aangepraat, maar dat haar duidelijk moet worden gemaakt dat zij bang is voor een grotere vrijheid, die inherent is aan de veranderende cultuur.

Voor de vrouw verandert er weinig. Vanuit haar afhankelijke positie heeft zij net zo weinig mogelijkheden om te protesteren tegen een individualiserende diagnose, als om te betogen dat zij niet bang is voor vrijheid maar voor verkrachting. Maar ook in een feministiese zelfhulpgroep, waarin

de laatste diagnose centraal staat, zijn de andere deelnemers voor haar waarnemers. Ook buiten een institutionele kontekst wordt 'gehupt' van deelnemers- naar waarnemersperspektief. Deze onbekritiseerbare overgang is inherent aan het concept 'hulp'. Want wie hulp vraagt verklaart zichzelf in feite niet toerekeningsvatbaar: de hulpvrager acht zich niet in staat zelfstandig zijn/haar situatie te beoordelen en te veranderen.

Dit voorbeeld laat zien dat het brede perspektief van de waarnemer, van waaruit de verstrengeling van maatschappelijke ongelijkheid en therapeutische ingrepen kan worden blootgelegd, op geen enkele manier de aan hulpverlening inherente asymmetrie kan opheffen. Habermas benadrukt dat theoretische noties alleen in een discussie onder symmetrische voorwaarden op hun geldigheid kunnen worden beproefd. In hulpverleningssituaties, of het nu om professionele hulp of zelfhulp gaat, is deze symmetrie per definitie afwezig.

Als interventie in de discussie over de toekomst van de hulpverlening is Keulartz' boek minder geslaagd. Dat neemt niet weg dat het eerste doel, het geven van een overzicht vanuit verschillende perspectieven op het medikaliseringsproces, wel goed gelukt is. Keulartz schrijft buitengewoon helder. Niet alleen de gedeelten over de sociologie van de hulpverlening, ook de delen die als algemene inleiding op de verschillende benaderingen dienen en de kernbegrippen daarvan uiteenzetten, zijn een verademing in vergelijking met het beroerde proza dat sociologen nog wel eens willen produceren.

Modernisering van de moderniteit

Uwe Becker

Bespreking van: U. Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt (Suhrkamp) 1986, 400 blz., ca f 30,--).

Ulrich Beck, hoofdredakteur van het westduitse sociologenblad "Soziale Welt" verkreeg in 1983 bredere bekendheid door de publikatie van zijn artikel "Jenseits von Stand und Klasse", waarin hij de erosie van sociaal-ekonomiese solidariteiten en identiteiten beschreef. Dit thema is ook nu weer present als één van de drie delen in Becks nieuwste boek dat als een bijdrage aan het in links-groene hoek in West-Duitsland gevoerde debat over de tegenwoordige veranderingen van en binnen onze maatschappij beschouwd mag worden. Deze maatschappij typeert de auteur heel vaak als industriële maatschappij, soms ook als kapitalisme, maar bij voorkeur als moderniteit ("Moderne"). Volgens hem zijn we getuigen van een "breuk" (13) in de ontwikkeling van de moderniteit, waarbij de klasieke industriële maatschappij plaats maakt voor de "Risikogesellschaft". In dit maatschappijtype, dat nog niet dominant is, maar waarvan de grote lijnen zich al aanduiden, staan niet meer materiële verdelingsvraagstukken en daarmee samenhangend de verhoudingen van sociale klassen centraal, maar de konfrontatie van de geïndividualiseerde enkeling met de risico's van de technologiese 'voortgang', de geflexibiliseerde arbeidsmarkt en instabiele intermenselijke relaties. Deze tendens gaat vergezeld met een toenemende onzekerheid over normatieve en wetenschappelijke